

Lei-Document 42

2 2 S E P T E M B E R 2 0 1 4

LeiDocument is een uitgave van de Leido Academy

1 INLEIDING

Het is wel te merken dat het september is, met Prinsjesdag als interessante gebeurtenis. Er wordt een stroom aan plannen in gang gezet in het kader van de Miljoenennota en de bespreking (discussies, politieke gedachtewisselingen en schermutselingen) van de onderliggende begrotingen. De overheid wil graag inzetten op de groei van werkgelegenheid dan wel het zorgen voor constructies rond 'van werk naar werk' en het gericht mensen uit de WW helpen via een bepaalde brugfinanciering. Daarbij duikt, niet verwonderlijk, vrijwel altijd het geven van scholing op, in horizontale (hetzelfde niveau) of verticale (opscholing) zin. Daar ligt ook voor het mbo en hbo een verschrikkelijk belangrijke uitdaging, waarbij ongetwijfeld de beleidsreactie op de adviezen van de Commissie Rinnooy Kan (te verwachten eind oktober) richtinggevend kan gaan werken.

De Associate degree speelt, ook weer niet zo vreemd, in allerlei contexten en gedaantes in stukken en documenten van de overheid een rol. Daarom hebben we een aantal daarvan in deze nieuwe nieuwsbrief opgenomen, met op diverse punten kanttekeningen en suggesties.

Daarnaast is er aandacht voor de HO-tour van minister Bussemaker in de komende maanden om input te genereren voor de Strategische Agenda voor het hoger onderwijs die in 2015 het licht zal zien. Ook is er een aantal mededelingen over de beleidsregel doelmatigheid (recente bijeenkomst) en de nieuwe aanpak rond de accreditatie (plannen 'hangen nu voor').

2 INHOUD

1	Inleiding	1
2	Inhoud	1
3	HO-tour: Hoger onderwijs van de toekomst	1
4	Beleidsregel Doelmatigheid - bijeenkomst met de CDHO	6
5	Aanpassing accreditatie	6
6	Kamervragen over 'verdwijnen banen voor mbo-2/3'	6
7	Algemene aanpak werkloosheid / hervormingen	10

3 HO-Tour: Hoger onderwijs van de toekomst (nieuws en aanmelding)

Om te horen wat er in het onderwijsveld speelt, trekt minister Bussemaker het land door. Ze heeft dat vorig studiejaar voor het mbo gedaan. Nu zijn hbo en wo aan de beurt.

We geven hier de belangrijkste passages uit de HO-tour-notitie, plus een overzicht van de plaatsen die zij zal aandoen en wanneer. Aan het eind van dit stukje staat hoe u zich kunt aanmelden voor een van deze bijeenkomsten – en onder welke voorwaarden.

Overigens zal de bijeenkomst op 29 oktober bij de HAN er mede op gericht zijn om meer te weten te komen over wat men van de ontwikkelingen rond de Ad vindt en wat zaken zijn die in de Strategische Agenda een plek kunnen krijgen. Zo staat er in het 'tour-draaiboek': *Loopbaan-oriëntatie vervult een essentiële rol in de verbetering van de doorstroom naar het hoger onderwijs, evenals de Associate degree (Ad). De vraag is hoe we samen voor een betere doorstroom in de beroepskolom kunnen zorgen en hoe we de nieuwe mogelijkheden die de komst van de Ad biedt voor jongeren en werkenden het best kunnen benutten. Ook liggen er uitdagingen voor het realiseren van een goede aansluiting op de arbeidsmarkt.*

Er is een overheidswebsite waar in de komende maanden meer te vinden is over deze aanpak: www.rijksoverheid.nl/hotour.

Hier enige passages uit de notitie. Waar relevant hebben we in de bekende kaders wat kanttekeningen geplaatst.

De HO-tour

Onze toekomst maken we samen. De vraag is hoe het hoger onderwijs er in de toekomst uit moet zien. Die vraag wil de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap met studenten, docenten, bestuurders en andere stakeholders in het hoger onderwijs verkennen. Dat doet ze in het najaar van 2014 aan de hand van een aantal regiobijeenkomsten en bezoeken bij hoger-onderwijsinstellingen: de HO-tour.

Het hoger onderwijs staat niet stil. De afgelopen jaren is hard gewerkt om het Nederlandse hoger onderwijs tot de top van de wereld te laten behoren. De wereld om ons heen heeft echter ook niet stilgestaan. Ondertussen hebben diverse ontwikkelingen in het hoger onderwijs, zoals open en online onderwijs een vlucht genomen. Het is tijd om opnieuw met elkaar te bespreken wat onze ambities en de grootste opgaven voor de komende jaren zijn. Ook verkennen we samen wat dit vraagt van ons hoger-onderwijsstelsel, van studenten, docenten, bestuurders en van de overheid. De ambities en inzet voor het hoger onderwijs vormen de kern van de Strategische Agenda 2015-2019.

De minister trekt dus een flinke periode uit voor de verkenningen (niet alleen het najaar, maar ook nog eens de eerste twee maanden van 2015).

Het is goed om te bezien waar ons land staat, alwaar ook andere landen zich verder ontwikkelen. Maar daarbij kan beter niet de fout worden gemaakt om te gaan 'imiteren' en 'te doen waar andere landen binnen het HO succesvol in zijn'. Ons systeem heeft een duidelijk eigen karakter, met een structuur waarmee 'we' erg veel kanten op kunnen. Het binaire systeem met hbo en wo, een beroepskolom waarin mbo-hbo geen leerweg is waarbinnen allerlei onnodige drempels zijn opgeworpen, de kansen om nu op niveau 5 te gaan flexibiliseren... het zijn een paar voorbeelden van aspecten van onze hoger-onderwijsruimte waarop men in diverse andere landen jaloers is. Natuurlijk, elk nationaal systeem kent z'n eigen historie, belangen en doelstellingen, passend bij de wijze waarop de economie en de arbeidsmarkt de scholing ziet als een 'human capital factor'. Er zijn dan zonder meer elders zaken te ontdekken waarvan ook Nederland kan leren.

De Strategische Agenda dient daarom een afspiegeling te zijn van hetgeen op de werkvloer van onderwijsinstellingen als belangrijk en effectief wordt gezien. Een lijstje met doelstellingen en met een koppeling naar allerlei strategische, bestuurlijke en politieke uitgangspunten heeft echt geen zin.

Op weg naar de Strategische Agenda 2015-2019

De opbrengsten van de gesprekken in de HO-tour leveren een bijdrage aan de Strategische Agenda hoger onderwijs, onderzoek en wetenschap, die in de zomer van 2015 verschijnt. Deze gesprekken zijn echter niet de enige bijdrage. Naast de HO-tour wordt gewerkt aan en gesproken over andere relevante ontwikkelingen in het hoger onderwijs zoals de ontwikkeling van het accreditatiestelsel, de wetenschapsvisie en de Prestatieafspraken. Ook denken relevante stakeholders in het hoger onderwijs na over de toekomst van het hoger onderwijs. Zo schreef de VSNU de toekomststrategie voor Nederlandse universiteiten en is de Vereniging Hogescholen bezig met het strategietraject hbo2025. Ook deze trajecten dienen als input voor de Strategische Agenda 2015-2019.

Rond de Associate degree zal begin 2015 een uitgebreid PAMFLAd het licht zien, opgesteld door de werkgroep binnen de Leido Academy die zich daarmee al een tijdje bezig houdt. Veel van de zaken die daarin een plek krijgen, zullen een sterke relatie met de flexibilisering van leerwegen kennen – in de meest brede zin van 'het flexibel bezig zijn'.

Investeren in de toekomst

Een uitdagend en excellent hoger onderwijs in de toekomst vraagt om extra investeringen. In mei 2014 is er een politiek akkoord gesloten over de invoering van een studievoorschot als nieuwe

vorm van studiefinanciering. Hiermee worden de benodigde investeringen mogelijk gemaakt. Tijdens de HO-tour gaat de minister ook in gesprek over waar de investeringen in het hoger onderwijs het meest op zijn plaats zijn. Dit sluit aan op het gesprek over waar de grootste opgaven voor het hoger onderwijs liggen en wat onze ambitie is.

“Wij wensen onze kinderen het beste onderwijs toe dat er in de wereld te krijgen is. Dat betekent de beste docenten, de nieuwste lesmethode, de meest inspirerende omgeving en geen financiële drempels om te gaan studeren.” (politiek akkoord VVD, PvdA, D66 en GroenLinks)

Er mogen best investeringen worden gedaan als het gaat om de verdere positionering van de Associate degree, via constructies zoals bij de Rotterdam Academy en via het gaan opzetten van veel meer duale leerwegen voor ‘mbo-Ad’ om jongeren in een vroeg stadium werkervaring te laten opdoen. Bovendien is deze constructie voor veel van de jongeren een kans om door te studeren, zonder onnodig veel kosten te maken. Los daarvan is de Ad natuurlijk een instrument om het studievoorschot tot twee jaren te beperken, en toch een hbo-diploma te behalen.

Voor dat duale systeem kunnen we alleen maar met veel bewondering kijken naar wat er mee in Duitsland gebeurt. Als de vakbonden en werkgevers de handen ineen durven te slaan, kan voor deze leerlijn (dus het hoeft niet een algemeen issue te worden) een constructie worden gevonden waarmee vele economische vliegen in een scholingsklap worden geslagen. In het reeds aangekondigde PAMFLAd zal dit punt een duidelijke plek krijgen.

Het hoger onderwijs in beweging

De opdrachten die de commissie Veerman in 2010 voor het hoger onderwijs heeft geformuleerd bieden een stevige basis voor verbetering. Sindsdien is er gewerkt aan een meerkleurig bestel, met verschillen in aanbod van onderwijs en in profilering van instellingen. De kwaliteitsslag die hiermee op gang is gekomen in het hoger onderwijs moet krachtig worden voortgezet. We zullen elkaar voortdurend moeten blijven prikkelen om ook in de toekomst uitdagend hoger onderwijs te kunnen bieden. Dat zullen we onder meer doen in de HO-tour, waar aandacht wordt besteed aan een aantal ontwikkelingen en thema’s uit de Strategische Agenda, die hieronder worden beschreven.

Kwaliteitscultuur

Uitdagender hoger onderwijs kunnen we onder andere bereiken door intensievere begeleiding en het verhogen van aantal contacturen tussen student en docent. Door wetenschappers niet alleen te belonen voor goed onderzoek, maar ook voor goede colleges. En door onderwijscarrières te stimuleren, naast wetenschappelijke carrières. Het kan door opleidingscommissies te versterken. Maar het kan ook door excellentietrajecten, door modules bij andere instellingen of internationale studiekansen te bieden. En ook het omarmen van innovatie in open en online onderwijs kan bijdragen aan uitdagend hoger onderwijs. De vraag is welke eisen studenten zullen stellen aan het hoger onderwijs in de toekomst en hoe we hen blijven uitdagen.

Onderwijsinstellingen zijn cruciaal in het stimuleren van een kwaliteitscultuur waarin studenten inspirerend onderwijs krijgen. Hoe kunnen we het studiesucces van studenten verhogen en tegelijkertijd voldoende aandacht besteden aan brede vorming van studenten? Een kwaliteitscultuur hoeft en kan niet op iedere instelling hetzelfde te zijn, maar kan tot stand komen door een nadrukkelijke profilering van de instellingen en het realiseren van *learning communities* waarbinnen intensief contact is tussen studenten, docenten en onderzoekers. Het kan ook door het onderwijs klein binnen groot te organiseren, met voldoende aandacht voor de *bildung* én het studiesucces van de individuele student. Door te leren van elkaar en elkaar kritisch te houden, niet alleen binnen de eigen discipline, maar juist door cross-overs te realiseren. De centrale vraag hierbij is wat het van studenten, docenten, instellingen en de overheid vraagt om een inspirerende, prikkelende kwaliteitscultuur te creëren en te behouden.

Veel over te zeggen (zijn meer contacturen op zich belangrijk, of gaat het om de wijze waarop studenten en docenten interactief bezig zijn?), maar het woord is dus aan het veld in de komende periode...

Regiobijeenkomsten

Een aantal grote uitdagingen van het hoger onderwijs in de toekomst komt aan de orde in vijf bijeenkomsten met een regionale invalshoek. Hogeronderwijsinstellingen hebben de mogelijkheid om met een delegatie – van in het bijzonder studenten en docenten - deel te nemen aan een bijeenkomst in hun regio. De precieze vorm van de bijeenkomsten zal verschillend zijn per regio. Overall zullen vanzelfsprekend uitdagend hoger onderwijs en de bijbehorende kwaliteitscultuur centraal staan. Ook komen het studievoorschot en de daarmee mogelijk gemaakte investeringen in iedere regiobijeenkomst aan bod.

Daarnaast willen we per regiobijeenkomst aandacht geven aan één van de volgende thema's: internationalisering en regionalisering; digitalisering en flexibilisering; instellingen van de toekomst en; doorstroom in de beroepskolom en aansluiting op de arbeidsmarkt. De instellingen van buiten deze regio worden van harte uitgenodigd om te reageren op het thema van de bijeenkomst via de website www.rijksoverheid.nl/hotour.

We geven de toelichtende stukjes uit de notitie bij de genoemde onderwerpen hieronder integraal weer, zonder daarop in te gaan. Voor de Ad komt er dus een Leido-stuk begin 2015. De Ad valt onder doorstroom in de beroepskolom tijdens de tour, al zou je 'm ook bij alle andere zaken zonder meer een plek kunnen geven...

Internationalisering én regionalisering

De wereldwijde vraag naar hogeropgeleiden neemt toe, evenals de toegang voor studenten tot internationaal hoger onderwijs. Internationalisering zorgt voor uitdagend onderwijs en kan bijdragen aan slimmere, creatievere en ondernemende studenten. Het is cruciaal voor het verwerven van kennis, vaardigheden en beroepscompetenties. Tegelijkertijd is internationalisering ook zeer waardevol voor de persoonlijke ontwikkeling en identiteitsvorming van studenten. De kennissector is een belangrijk visitekaartje voor Nederland en kennis is in toenemende mate een waardevol exportproduct. In haar visiebrief internationalisering schreef de minister dat Nederland naast het stimuleren en behouden van talent van eigen bodem, ook actiever zou kunnen inspelen op de mogelijkheden die deze mondiale onderwijsmarkt biedt. Deze ontwikkeling roept enkele belangrijke vragen op. Welke impact zal bijvoorbeeld de toename van het aantal buitenlandse studenten op het Nederlandse hoger onderwijs hebben en wanneer kunnen we tevreden zijn wat betreft uitgaande en inkomende studentmobiliteit? Daarnaast is het goed om met elkaar na te denken over wat de toekomst van transnationaal onderwijs is en hoe instellingen in deze internationale context zich voldoende regionaal kunnen profileren.

Digitalisering en flexibilisering

Digitalisering van het hoger onderwijs is geen nieuw fenomeen, maar wel in beweging. Tot voor kort stond het vooral gelijk aan de ICT-faciliteiten van een instelling, maar het toepassen van open en online onderwijsvormen voor kwaliteitsverbetering krijgt steeds meer aandacht. Instellingen kunnen van deze kansrijke ontwikkeling profiteren door zich bijvoorbeeld internationaal meer te profileren, meer maatwerk en efficiëntieonderwijs te kunnen bieden of nieuwe doelgroepen aan te spreken. Het laatste is belangrijk aangezien de vraag naar hogeropgeleiden toeneemt, terwijl bijvoorbeeld het aanbod van en deelname aan deeltijdonderwijs voor volwassenen afneemt. Door inzet op meer flexibel en digitaal hoger onderwijs kunnen instellingen grote aantallen studenten aantrekken die hun leven lang blijven leren, adviseert commissie Rinnooy Kan. Dit vraagt niet alleen om technologische ontwikkelingen, zoals digitaal toetsen. Het vereist ook aanpassing van instellingen, docenten en studenten. Is er bijvoorbeeld extra scholing van docenten nodig? Open en online onderwijs zal niet in de plaats van het huidige hoger onderwijsaanbod komen, maar zal een aanvulling hierop zijn. Bovendien zal direct contact tussen docent en student en binding van student en docent met de onderwijsinstelling altijd noodzakelijk blijven. Hoe houden we dit in balans? En zijn er ook andere aanpassingen vereist om de ontwikkeling te ondersteunen, bijvoorbeeld op het terrein van accreditatie en kwaliteitszorg?

Instellingen van de toekomst

Werknemers en werkgevers moeten steeds meer in staat zijn zich adequaat aan te passen aan de snel veranderende omstandigheden. Om tot deze responsiviteit te komen, zou Nederland

volgens de WRR meer in moeten zetten op kenniscirculatie en -absorptie. De banden tussen kennisinstellingen en het (regionale) bedrijfsleven moeten verder aangehaald worden, het onderwijs moet gericht zijn op responsiviteit en het absorptievermogen van studenten, en werk en leren kan beter gecombineerd worden. Intensieve samenwerking op alle niveaus tussen onderwijs, bedrijfsleven en andere relevante (overheids)partijen (triple helix) draagt hier aan bij. Het zorgt ervoor dat studenten vaardigheden kunnen ontwikkelen die hun kansen op de arbeidsmarkt nu en in de toekomst vergroten. Tegelijkertijd draagt het bij aan de ontwikkeling van onderzoeks- en onderwijsinstellingen tot regionale kenniscentra die duurzaam verbonden zijn met hun omgeving. Hogescholen geven vorm aan Centres of Expertise die knooppunten zijn van praktijkgericht onderzoek en samenwerking met bedrijven en publieke instellingen. Campussen ontwikkelen zich steeds meer tot regionale scienceparken waar zowel universiteiten, hogescholen, onderzoeksinstellingen en bedrijven gevestigd zijn. Het is van belang samen te verkennen wat een responsieve kenniseconomie vraagt van het stelsel, studenten, docenten en ook van de overheid? Door verwevenheid van de onderwijs-, onderzoeks- en valorisatiefunctie van universiteiten en hogescholen komen nieuwe wetenschappelijke inzichten sneller beschikbaar, maar hoe zou deze verwevenheid eruit moeten zien in de toekomst en hoe zorgen we met elkaar voor een goede balans? Hoe ziet de instelling van de toekomst eruit?

Doorstroom in de beroepskolom en aansluiting op de arbeidsmarkt

Het uitgangspunt van onze samenleving is dat iedereen een gelijke kans krijgt om het onderwijs te volgen dat bij hen past en zo goed voorbereid de arbeidsmarkt op kan. Toch is het voor bepaalde groepen lastig om door te stromen naar het hoger onderwijs. Er komt extra aandacht voor doorstroom van vmbo naar havo en vwo, maar ook van mbo naar hbo en van hbo naar wo. Drempels zoals hoge kosten voor schakelprogramma's (wo), het ontbreken daarvan (mbo), of het moeilijk kunnen doorstromen (vmbo), worden geslecht. Loopbaanoriëntatie vervult een essentiële rol in de verbetering van de doorstroom naar het hoger onderwijs, evenals de Associate degree (Ad). De vraag is hoe we samen voor een betere doorstroom in de beroepskolom kunnen zorgen en hoe we de nieuwe mogelijkheden die de komst van de Ad biedt voor jongeren en werkenden het best kunnen benutten. Ook liggen er uitdagingen voor het realiseren van een goede aansluiting op de arbeidsmarkt. Vanuit de arbeidsmarkt is er een veranderende vraag naar vaardigheden, zoals 'hogere' vormen van denken (*higher thinking skills*), samenwerken, communicatie en gebruik van ICT (omgaan met applicaties, maar ook mediawijsheid). Zowel in het hbo als in het wo geeft meer dan de helft van de studenten aan (zeer) tevreden te zijn over de aansluiting op de arbeidsmarkt en de mate waarin ze het geleerde kunnen toepassen in een baan. De vraag is hoe de aansluiting tussen onderwijs en de arbeidsmarkt zich de komende jaren ontwikkelt. En hoe we studenten kunnen voorbereiden met de juiste *21st century skills*.

Wanneer kunt u meepraten?

Regio en Locatie	Datum	Thema's
Noord , Hogeschool Stenden	6 oktober	Internationalisering en regionalisering
Oost , Hogeschool Arnhem Nijmegen	29 oktober	Doorstroom beroepskolom en aansluiting arbeidsmarkt
Zuid , Universiteit Maastricht	24 november	Instelling van de toekomst
Midden , Hogeschool Utrecht	19 januari	Digitalisering en flexibilisering
West , Universiteit Leiden	2 februari	Kwaliteitscultuur

Hoe mee te doen, fysiek:

De minister nodigt alle hogescholen en universiteiten uit om met een delegatie van vooral studenten en docenten naar de bijeenkomst in hun regio te komen. In het schema is te zien waar en wanneer deze bijeenkomsten plaatsvinden. Iedere instelling kan een delegatie aanmelden via het centrale registratiesysteem. De link naar dit systeem volgt zo snel mogelijk. De instellingen in Noord-Nederland kunnen zich aanmelden door contact op te nemen met Jacqueline Saraber via j.saraber@minocw.nl.

Bron: www.rijksoverheid.nl/hotour

4 BELEIDSREGEL DOELMATIGHEID – BIJEENKOMST MET CDHO

Op vrijdagochtend 19 september is aan de hand van een inleiding vanuit de CDHO bij onze Leido-bijeenkomst uitgebreid ingegaan op de nieuwe beleidsregel voor de doelmatigheid. Het was plezierig en handig om in deze setting met elkaar van gedachten te kunnen wisselen over wat er zoal komt kijken bij een aanvraag.

De gebruikte PP-presentatie is zowel te vinden op de website van de CDHO: www.cdho.nl als van ons: www.leido.nl bij "documenten/nieuws".

Binnenkort verschijnt een verslag van de bijeenkomst, samen met een aantal voorstellen voor vervolgactiviteiten.

5 AANPASSING ACCREDITATIE

Het zit al een hele tijd in de pen, de aanpassing van het accreditatiesysteem voor het hbo en wo. Recent verscheen de brief van de overheid dienaangaande, met alle voorgestelde aanpassingen van hetgeen tot nu toe door de NVAO werd gedaan. Hieronder geven we een paar passages uit deze brief – ook te vinden bij <http://www.leidoacademy.nl/landelijk-netwerk-ad/kwaliteitszorg/>.

Uit de brief aan de TK:

"De brief is als volgt opgebouwd. Ik informeer u eerst over de wijze waarop ik op korte termijn verbeteringen wil aanbrengen in het stelsel, de ervaren lasten wil verminderen en tot welke aanpassingen dat heeft geleid in het accreditatiekader. Daarna geef ik aan wat ik onderneem om de komende jaren te komen tot de doorontwikkeling van het accreditatiestelsel, waarin lastenverlichting en verdiend vertrouwen meer belonen centraal staan. Het herziene accreditatiekader is als bijlage toegevoegd, ter voorhang.

Verbeteringen op korte termijn

Naar aanleiding van mijn beleidsreactie op het functioneren van het accreditatiestelsel, het Wetgevingsoverleg over de Wet versterking kwaliteitswaarborgen hoger onderwijs en bepalingen uit deze wet stel ik op de korte termijn een aantal verbeteringen voor in het accreditatiestelsel. Deze verbeteringen hebben betrekking op:

1. Reductie lasten in het accreditatiekader van de NVAO;
2. Inhoudelijke aanpassingen in het accreditatiestelsel;
3. Verbetering werkwijze visitatiepanels en de NVAO;
4. Meer duidelijkheid verschaffen ("compliance assistance") aan de instellingen;
5. Geen nieuwe verplichtingen in het accreditatiestelsel.

De beoordelingskaders voor de associate degree en het wettelijk verankerde bijzonder kenmerk 'kleinschalig en intensief onderwijs' zijn separaat voorgehangen bij het parlement en werden al eerder goedgekeurd door de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Deze kaders zijn hier niet nogmaals opgenomen."

Interessant! De kaders voor de Ad worden niet meer meegenomen in deze actie, het voorhangen van de voorgenomen besluiten bij de Tweede Kamer. Kennelijk zijn deze toen al – met ondersteuning van onze themagroep kwaliteitszorg – zodanig up-to-date gemaakt dat ze een voorbode of voorbeeld waren voor de kaders die er komen voor de Bachelor en Master.

6 KAMERVragen OVER 'VERDWIJNEN BANEN NIVEAUS MBO-2/3'

Kortgeleden werd op tv in *Nieuwsuur* ingegaan op de gevolgen van de groeiende vraag naar mensen met competenties op een hoger niveau, door allerlei ontwikkelingen rond het gebruik van 'human capital' in de wereldeconomie, dus ook in Nederland. Dat zou kunnen inhouden dat er

relatief veel banen gaan verdwijnen voor mensen die alleen maar een opleiding op een van de niveaus mbo-2 en -3 hebben. Die zullen zich moeten gaan bijscholen, om niet op korte termijn van de markt te worden gedrukt door hoger opgeleiden, en door mensen die zich via informele en non-formele scholing een betere uitgangspositie hebben verworven.

Zoals kon worden verwacht werden hierover Kamervragen gesteld. We geven hieronder de meest belangrijke vragen en antwoorden uit het stuk dat vorige week naar de TK is gestuurd. Daarbij plaatsen we hier en daar kanttekeningen.

'Uiteraard' komt ook de Ad om de hoek kijken: *Technologische ontwikkelingen en globalisering kunnen er inderdaad aan bijdragen dat bepaalde banen op een hoger niveau worden ingeschaald als de complexiteit van het werk toeneemt. Het is daarom van belang de doorstroom van het mbo naar het hbo zo goed mogelijk te maken. Ook nu al heeft het mbo een belangrijke doorstroomfunctie naar een vervolgopleiding. Zo stroomt meer dan de helft van de gediplomeerden op niveau 4 direct door naar het hbo (voltijdsopleiding). De doorstroom is nog hoger als ook rekening wordt gehouden met doorstroom naar het hbo één jaar na het behalen van het diploma in het mbo (bijna 8%-punt hoger).*

Met de introductie en wettelijke verankering van de associate degree hebben studenten in het mbo al ruimere mogelijkheden om door te leren in het hbo.

Uit de antwoorden van de minister:

"Dat neemt niet weg dat in de uitzending van *Nieuwsuur* enkele ontwikkelingen zijn benadrukt waar we als samenleving onze ogen niet voor moeten sluiten:

- De snelheid van veranderingen als gevolg van technologische ontwikkeling en globalisering neemt toe. Daardoor verdwijnen banen in bepaalde sectoren en ontstaan weer nieuwe banen in andere sectoren. Tot aan de intrede van de economische crisis 2008 heeft deze dynamiek geleid tot een steeds hogere werkgelegenheid (gemeten in arbeidsjaren). De beroepsbevolking zal nog responsiever moeten worden om met deze veranderingen om te gaan (zie ook de studie "Naar een lerende economie" van de WRR).
- Er zijn indicaties dat technologische ontwikkelingen en globalisering vooral druk uitoefenen op het middensegment van de arbeidsmarkt. Er is zichtbaar dat het aandeel van de banen dat door gemiddeld opgeleide werknemers wordt vervuld, de afgelopen periode is gedaald. Mogelijk is dit een uiting van druk op het middensegment. Outsourcing en automatisering raken vooral routinematige functies, bijvoorbeeld machinebewerkingen in de metaalsector en de boekhouding in de commerciële sector. Dit is overigens niet de enige mogelijke verklaring voor de daling van het aantal banen in het middensegment. Ook aanbodfactoren spelen een rol. Als gevolg van pensionering van ouderen die relatief vaak beschikken over een opleiding op mbo-niveau 2/3 neemt de omvang van de groep middelbaar opgeleiden af. Tegelijkertijd neemt het aandeel hoger opgeleiden toe. Deze ontwikkelingen leiden eveneens tot een andere vraag op de arbeidsmarkt (denk aan de groei van de markt voor persoonlijke dienstverlening). In andere landen, zoals het Verenigd Koninkrijk, Zweden en Duitsland, doet de afname van banen in het middensegment zich in (veel) sterkere mate voor dan in Nederland. Dit suggereert dat de kansen op een baan in het middensegment wat afnemen. De ontwikkeling van het werkloosheidspercentages lijkt dit te ondersteunen. Zo lijkt het werkloosheidspercentage onder gemiddeld opgeleide werknemers vanaf 2002 sterker het patroon van laagopgeleiden te volgen dan in eerdere periodes. Indien het middensegment nader onder de loep wordt genomen, lijkt dit met name te gelden voor de beroepsbevolking met een opleiding op mbo-niveau 2 of 3.

Heldere analyse. Maar je zou ook kunnen zeggen dat – wetende dat veel functies waar nu mensen zitten met een opleiding op niveau 2 of 3 (formeel, non-formeel en informeel behaald), gewoon zullen blijven bestaan, én dat vanwege de groei van het aantal hoger opgeleiden door de wijze waarop het mogelijk is gemaakt om een ho-diploma te behalen – straks veel mensen wellicht onder hun niveau aan de slag moeten gaan. Maar... als vervolgens op zo'n functie later een ander etiket wordt geplakt, gekoppeld aan het diploma dat de betreffende persoon heeft

behaald, zal bij de volgende werkgeneratie sprake zijn van 'een functie op dat niveau'. Je kunt het diploma-inflatie noemen, of gewoon (arbeids)marktwerking. In de vorige fase met veel onmogelijkheden voor afgestudeerden, zo'n 30 jaar geleden alweer, kwamen bijvoorbeeld veel head'ers in meao-banen aan de slag. Na een aantal jaren wordt zo'n werkplek als het ware vanzelf een head-baanopening in de statistieken en daalde het percentage 'over-geschoolden'. Kortom, ontwikkelingen binnen functiehuzen vragen om een scherpe analyse...

Voetnoten:

- CPB, 2012, Loonongelijkheid Nederland stijgt. Vraag naar hoger opgeleiden stijgt verder; banen in het midden onder druk. CPB Policy brief nr. 6, Den Haag. De indeling van beroepen volgt de in internationaal verband meest gebruikte classificatie om beroepentussen landen te vergelijken. In het onderzoek wordt niet specifiek aandacht besteed aan mbo-niveaus 2 en 3.
- Weel, B. ter, 2014, Weblog: nog een keer over het midden, <http://www.economie.nl/weblog/nog-een-keer-over-het-midden>.
De werkloosheidspercentages voor de beroepsbevolking met niveau 2/3 bewegen wat sterker richting de werkloosheidspercentages van havo/vwo, maar liggen nog altijd beduidend lager dan de werkloosheidspercentages onder mensen uit de beroepsbevolking met een mbo-niveau 1 of basisschooldiploma.

Ik onderken de zorgen dat de grote veranderingen op de arbeidsmarkt veel vragen van het middelbaar beroepsonderwijs. Om het onderwijs in staat te stellen hier mee om te gaan, is een zo goed mogelijk onderbouwd beeld over het middensegment van de arbeidsmarkt essentieel. Het is daarom goed dat de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt de aandacht van het ROA en het CPB hebben.

Vraag 3 Hoe kijkt de regering aan tegen de noodzaak om de betreffende leerlingen op niveau 2 en 3 voldoende en reële aansluiting te bieden op leerwerktrajecten en werkgelegenheid?

Ik deel de noodzaak dat studenten op niveau 2 en 3 een reële kans moet hebben op leerwerktrajecten en uiteindelijk een baan. Voldoende uren beroepspraktijkvorming zijn immers een voorwaarde om een diploma te kunnen behalen. Het behalen van een diploma vergroot de kansen op succes op de arbeidsmarkt. Zo laat onderzoek zien dat mensen met een hoog niveau van kernvaardigheden (taalvaardigheid, rekenvaardigheid en probleem oplossend vermogen) minder vaak werkloos zijn, relatief vaker een vaste aanstelling hebben, vaker een hoog inkomen hebben, vaker actief in vrijwilligerswerk zijn, meer vertrouwen in de medemens hebben en hun gezondheidstoestand vaker als uitstekend of zeer goed omschrijven (PIAAC).

Terechte constatering, dat mbo'ers voldoende beroepspraktijkvorming (stage) moeten hebben tijdens de studie. Maar het is uit de lengte of de breedte: veel tijd voor taal, rekenen en andere algemene zaken of voor de bpv...

Vraag 4 Hoe zouden onderwijsinstellingen die mbo-niveau 2 en 3 aanbieden volgens u moeten inspelen op de veranderende behoefte en mogelijkheden van de arbeidsmarkt?

Zie antwoord op vraag 5.

Vraag 5 Wat is concreet uw beleidsinzet om te zorgen dat deze jongeren na hun opleiding een baan op hun opleidingsniveau kunnen vinden?

Een goede kans op werk begint met een goede voorlichting aan studenten over het arbeidsmarktperspectief van een opleiding. Op elk niveau zijn immers opleidingen met goede en minder goede kansen op een baan. Het jaarlijkse schoolverlatersonderzoek van het ROA laat dit ook zien. Een student moet hier tijdig van op de hoogte zijn. Ongeveer 40 van de 69 onderwijsinstellingen heeft inmiddels aangegeven te gaan werken met de studiebijsluiters, waarin onder meer gegevens over het arbeidsmarktperspectief zijn opgenomen. Ik verwacht dat alle andere onderwijsinstellingen dit

zo snel mogelijk ook gaan doen. Met het wetsvoorstel macrodoelmatigheid mbo, dat voor het zomerreces aan uw Kamer is toegezonden, wordt objectieve informatievoorziening aan aankomende studenten immers verplicht.

Van onderwijsinstellingen verwacht ik voorts dat zij studenten alleen inschrijven voor opleidingen waar de arbeidsmarkt ook daadwerkelijk om vraagt. De complexe uitdaging is het aantal in te schrijven studenten zo goed mogelijk te relateren aan de toekomstige vraag van de arbeidsmarkt. Dit vraagt om intensieve relaties van het onderwijs en bedrijfsleven. Dit volledig in het besef dat de arbeidsmarkt dynamisch is. Daarom moet in het onderwijs ook oog zijn voor het leren van vaardigheden die studenten in staat stellen om te gaan met een veranderende arbeidsmarkt (naast vakkennis). De herziening van de kwalificatiestructuur vergroot de mogelijkheden van onderwijsinstellingen om dit op een goede wijze te doen. Zo komt er bijvoorbeeld ruimte voor de regio om zelf keuzedelen samen te stellen om daarmee in te spelen op specifieke regionale behoeften of om juist te zorgen voor een betere voorbereiding op vervolgonderwijs. Bovendien komt in aanvulling op de herziening van de kwalificatiestructuur vanaf het schooljaar 2016-2017 op experimentele basis meer ruimte voor cross-overs, waarbij innovatieve opleidingen kunnen ontstaan buiten de gebaande paden door combinaties van onderdelen uit meerdere kwalificaties. Innovaties vinden immers juist in de grensgebieden en over de scheidslijnen heen plaats. Met het wetsvoorstel macrodoelmatigheid mbo krijgt de overheid betere mogelijkheden om in te grijpen daar waar onderwijsinstellingen tekort schieten in het realiseren van een goede aansluiting met de arbeidsmarkt. Voor de maatregelen gericht op een betere doorstroom in de beroepskolom en het stimuleren van een leven lang leren, wordt verwezen naar het antwoord op vraag 6.

De mbo-instellingen wordt gevraagd alleen studenten in te schrijven voor opleidingen met een duidelijke arbeidsmarkt-vraag. Als er zo'n opleiding gewoon is, kun je leerlingen niet weigeren – dus waarschijnlijk wordt bedoeld dat deze uit het aanbod dient te worden geschrapt.

Vraag 6 Hoe kijkt u aan tegen de analyse dat ook steeds meer werk vanuit toegenomen complexiteit op een hoger niveau wordt ingeschaald en daarmee alleen nog geschikt is voor niveau 4 of hbo-afgestudeerden?

Technologische ontwikkelingen en globalisering kunnen er inderdaad aan bijdragen dat bepaalde banen op een hoger niveau worden ingeschaald als de complexiteit van het werk toeneemt. Het is daarom van belang de doorstroom van het mbo naar het hbo zo goed mogelijk te maken. Ook nu al heeft het mbo een belangrijke doorstroomfunctie naar een vervolgopleiding. Zo stroomt meer dan de helft van de gediplomeerden op niveau 4 direct door naar het hbo (voltijdsopleiding). De doorstroom is nog hoger als ook rekening wordt gehouden met doorstroom naar het hbo één jaar na het behalen van het diploma in het mbo (bijna 8%-punt hoger).

Met de introductie en wettelijke verankering van de *associate degree* hebben studenten in het mbo al ruimere mogelijkheden om door te leren in het hbo. Met het experiment 'beroepsroute' beoog ik de doorstroom van het mbo naar het hbo nog verder te vereenvoudigen. Vanaf het schooljaar 2016-2017 komt er een experiment met de 'beroepsroute'. Deze beroepsroute houdt in dat de doorlopende leerlijn van vmbo-mbo-hbo verbeterd wordt.

Dit experiment kan zonder meer interessant zijn. Het vraagt wel erg veel van de betrokken instellingen die zich binnen drie sectoren (vo-mbo-hbo) dienen te bewegen en tot sluitende afspraken moeten kunnen komen. Bovendien maken de studenten zelf ook keuzes, en dan niet altijd voor een verwant vervolgtraject. De begeleiding binnen dit experiment zal cruciaal zijn, om waar dat nodig is, bij te sturen zonder de grote lijnen uit het oog te verliezen.

Globalisering en technologische ontwikkeling noodzaken werkenden ook tot bij- en omscholing. Het middelbaar beroepsonderwijs moet beter dan nu het geval is op de vraag van werknemers inspelen. Het aanbod kan meer maatwerk bieden waardoor het voor werkenden aantrekkelijker wordt om te blijven scholen. Ik geef een impuls aan het modulair middelbaar beroepsonderwijs door het introduceren van erkende certificaten met credits. Het collegegeldkrediet wordt uitgebreid tot studenten boven de 30 in de beroepsopleidende leerweg in het mbo. In mijn brief over

een leven lang leren, die ik samen met de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid voor de begrotingsbehandeling van OCW aan uw Kamer zal sturen, zal nader worden ingegaan op de mogelijkheden voor om- en bijscholing in het mbo (en hoger onderwijs).“

In dit stukje zit een opmerkelijke mededeling: *Ik geef een impuls aan het modulair middelbaar beroepsonderwijs door het introduceren van erkende certificaten met credits*. Dat zou alleen voor werkenden die een mbo-opleiding volgen, moeten gaan gelden – goed lezend.

Het voornemen is voor deze doelgroep de mogelijkheid te scheppen kwalificaties op te delen in 'hapklare stukken' – wat in het recente verleden onder 'certificeerbare eenheden' werd verstaan. In dat opzicht is het een soort reparatie van een situatie die door de overheid als ongewenst werd gezien. Maar het modulair gaan werken is op zich voor werkenden en anderen die een studie met andere zaken moeten combineren, helemaal niet verkeerd.

Maar... er staat dat het gaat om het hanteren van 'credits'. Opmerkelijk aangezien het formele mbo (nog) niet werkt met credits – tenminste, als daarmee hetzelfde wordt bedoeld als 'studiepunten' of 'ects' zoals we die kennen in het hoger onderwijs.

Nu is het wel zo dat het mbo werkt met 'leeruitkomsten' dus met beschrijvingen van zaken die dienen te worden aangeleerd, gekoppeld aan programmaonderdelen die een instelling helemaal zelf kan vormgeven en inregelen. In het verlengde daarvan is een systeem in ontwikkeling rond het gebruik van 'ECVET', het European Credit system for Vocational Education & Training (zie: <http://www.ecvet-team.eu/en>). Mogelijk dat hierop wordt gedoeld. Maar voor zover ons bekend, krijgt men in ons land nog niet echt de handen op elkaar voor het inzetten van studiepunten.

Even kort wat je met ECVET kunt doen – los van het feit dat veel projecten draaien om het inzetten ervan voor mobiliteit (studeren binnen de opleiding in het buitenland, met '(h)erkenning'). Omdat straks de lengte van een opleiding op elk bepaald niveau steviger wordt verankerd in wetgeving is het best mogelijk aan elk onderdeel een 'studie-factor' toe te kennen. Dat kan bijvoorbeeld door te bezien hoeveel onderdelen er in een jaar voorkomen, welk gewicht men aan een onderdeel toekent in vergelijking met de andere onderdelen - om vervolgens met gebruik van de 1600 studiebelastinguren per jaar aan zo'n onderdeel een eigen hoeveelheid sbu's te koppelen. Voor bijvoorbeeld keuzedelen ligt dit aantal vast: een veelvoud van 240 sbu's, maar dan kan nog steeds binnen een keuzedeel een eigen onderverdeling in eenheden worden gemaakt. Het aantal sbu's is vervolgens de basis voor ECVET, maar hoeveel ervan in een jaar gaan, daar is het men niet over eens. Een aantal van 60 zou voor de hand liggen...

Vraag is dus of de overheid bij dit voornemen denkt aan dergelijke 'credits'. Het kunnen studeren in stappen, met het stapelen van certificaten, is zoals gezegd zonder meer toe te juichen. Nu goed regelen dat dit kan binnen het bekostigde onderwijs, naast wat men in de private markt al gewoon is te doen.

7 ALGEMENE AANPAK WERKLOOSHEID, HERVORMINGEN...

Begin deze maand verscheen een brief van het kabinet, gericht aan de Tweede Kamer, over de stand van zaken met betrekking tot de economie – met als titel: *Werken aan groei...* Daarin worden niet meteen noodklokken geluid, maar gaan wel wat alarmbellen af als het gaat om de werkgelegenheid en het kunnen realiseren van een economische groei om ook daarbij banen te kunnen scheppen (en niet alleen door de arbeidsproductiviteit te zien groeien).

In deze brief is er ruim aandacht voor scholing. Daarom geven we hier een aantal passages, met een aantal opmerkingen.

Uit de brief: Werken aan groei...

Inleiding

In de eerste twee jaar van zijn regeringstermijn heeft het kabinet een groot aantal belangrijke en verstreckende hervormingen uitgewerkt. Hervormingen die ervoor zorgen dat de Nederlandse verworvenheden en instituties ook in de toekomst houdbaar zullen blijven. Deze maatregelen zullen, wanneer ze zijn geïmplementeerd, de Nederlandse economie duidelijk versterken. Effec-

tieve en zorgvuldige implementatie is daarom een van de prioriteiten van het kabinet en zijn partners. Maar de wereld staat nooit stil en heeft dat de afgelopen twee jaar ook niet gedaan. Vervolgstappen zijn nodig.

Werk en groei hangen onlosmakelijk met elkaar samen: zonder groei van de werkgelegenheid op korte termijn zal het economisch herstel niet breed in de samenleving gevoeld worden. En zonder een duurzame lange-termijn-groei staat de toekomstige werkgelegenheids-groei op de tocht. Op drie onderdelen presenteert het kabinet maatregelen om vaart te geven aan het werkgelegenheidsherstel en het verdienvermogen. Ten eerste de werkgelegenheid. Hoewel de eurocrisis veel te lang heeft voortgeduurd, lijkt het herstel nu eindelijk aangebroken. Maar de werkloosheid blijft voorsnog hoog. Onacceptabel hoog. Ten tweede hebben recente economische en geopolitieke ontwikkelingen naast heel veel meer ook laten zien dat de wereld snel kan veranderen. Voor een duurzame groei met respect voor onze omgeving is een wendbare economie onontbeerlijk. Dit betekent dat we onze innovatie- en arbeidskracht daarvoor moeten inzetten. Tot slot hebben de laatste maanden ook benadrukt dat Nederland onlosmakelijk onderdeel is van de internationale gemeenschap en kan floreren wanneer het gebruik maakt van de internationale verdienkansen. We kunnen en zullen ons ook economisch niet terugtrekken achter de dijken.

2. Werken aan een wendbare economie

In internationaal perspectief staat Nederland er nog steeds (erg) goed voor. Maar als we nu achterover leunen, zullen we onze topositie zeker verliezen. Het kabinet houdt daarom permanent aandacht voor onze concurrentiepositie en wendbaarheid van onze open economie en neemt hiervoor de volgende extra maatregelen.

Meer talent in Nederland

8. Het kabinet maakt het mogelijk om individuele vakken in het voortgezet onderwijs op een hoger niveau af te ronden. Op die manier wordt het voor een havo-leerling met een rekenknobbel bijvoorbeeld mogelijk wiskunde te volgen op vwo-niveau.

Interessant voornemen. Meteen maar kijken onder welke voorwaarden zo'n leerling kan doorgaan naar een universiteit... Kennelijk is het omgekeerde niet de bedoeling: het afronden van een vak op een lager niveau. Dat lijkt logisch omdat de waarde van het behaalde diploma dan niet meer transparant is. Een havo-diploma met een paar vakken op vwo-niveau blijft behoren bij een afgeronde havo-opleiding, met een plus...

9. Het kabinet zal zittenblijven terugdringen door te stimuleren dat de zomer gebruikt wordt voor extra lessen en het aanpassen van de bekostiging van instellingen om inspanningen van scholen om zittenblijven te beperken meer te laten lonen.

En kijken hoe de inspanning van een leerling zelf om niet te hoeven blijven zitten, kan worden beloond... Hoewel, is het niet handiger om die inspanning met een duidelijke ambitie naar boven te halen bij zo iemand gedurende het schooljaar? 'Extra' klinkt zo reparatie-achtig... Voor jongeren waarbij een vertraging buiten hun schuld plaatsvindt, zijn aanvullende lessen best handig. Maar voorkomen dient te worden dat leerlingen gaan vertrouwen op een verlengd schooljaar, met lessen in gerichte groepen, met het idee (zeker ook van ouders) dat het dan wel even zal goed komen ('een verkeerd patroon qua verwachting').

10. Het onderwijscurriculum wordt aangescherpt en ambitieuzer gemaakt met bijbehorende standaarden. Hiertoe komt in 2015 een voorstel. Dit geeft tegelijkertijd een helder kader voor toetsing van individuele leerlingen en verantwoording van leraren en scholen.

Dus vakken met een hoger niveau, met andere exameneisen en slagingsnormen, enz. Dat kan uiteraard voor een havo en vwo geen doel op zich zijn, gezien de zeer geringe arbeidsmarkt-relevantie van een dergelijk avo-diploma. Het hoger onderwijs zal dan ook scherper dan nu vaak

het geval is, moeten aangeven welke zaken cruciaal zijn voor het studiesucces, voor de Ad en de Bachelor als het om het hbo gaat. Tweezijdige verantwoordelijkheid derhalve.

11. Het kabinet vergroot de mogelijkheid voor leven lang leren door de flexibilisering van de aanbodzijde van het middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs. Het kabinet geeft een impuls aan het modulair middelbaar beroepsonderwijs door het introduceren van erkende certificaten met credits. Bovendien komen er experimenten met vraagfinanciering in het hoger onderwijs bij bekostigde en niet-bekostigde instellingen.

Hier dus opnieuw de plannen voor het gaan inzetten van erkende certificaten in het mbo met inzet van credits. Daarover is hiervoor al het een en ander gezegd. Voor het hbo draait het allemaal om de beleidsreactie van de overheid op de adviezen van de Commissie Rinnooy Kan.

12. Het kabinet gaat afspraken maken met het bedrijfsleven met als doel de komende 10 jaar (2015-2025) het aantal promovendi in het bedrijfsleven (o.a. in de vorm van 'industrial doctorates') en de Rijksoverheid met enkele honderden te vergroten. Hiermee realiseren we een betere toepassing van kennis in bedrijfsleven en overheid, en maken we Nederland als vestigingsplaats aantrekkelijker.

Absoluut van belang. Overigens worden bijv. in de UK dergelijke promovendi 'Professional Doctorates' genoemd, maar dat geeft natuurlijk verwarring in ons land omdat het niet gaat om het kunnen promoveren bij een hogeschool. Wel is het natuurlijk een prima 'pool' voor lectoren...

13. Het kabinet stelt, samen met kennisinstellingen, bedrijven, maatschappelijke organisaties en medeoverheden in 2015 een wetenschapsagenda op. Deze agenda benoemt uitdagende thema's waar de wetenschap zich op gaat richten, met een actieve betrokkenheid van bedrijven en maatschappelijke organisaties. Zowel de profileringsafspraken van de universiteiten, als de sectorplannen onderzoek en de middelen van NWO zullen worden gericht op de thema's uit de Wetenschapsagenda. Het is belangrijk dat de wetenschapsagenda aansluit bij de maatschappelijke uitdagingen en de Europese Horizon 2020-agenda. Hierdoor kunnen de wetenschapsagenda en inspanningen binnen de topsectoren elkaar versterken.

14. Het kabinet zal de toegang voor kennismigranten versoepelen en goedkoper maken en zal hiertoe in 2015 een voorstel doen. Het kabinet zal dan ook met maatregelen komen om Nederland aantrekkelijker te maken als bestemming voor kennismigranten, bijvoorbeeld via een versterking van het aanbod van internationale scholen.

Kansen voor bedrijven

(...)

16. Het kabinet stelt in 2014 een special envoy voor startups aan om het Nederlandse profiel als een internationaal aantrekkelijke plek voor jonge, innovatieve bedrijven te versterken. Onderdeel van deze aanpak is betere benutting van bestaande financieringsinstrumenten, onderwijsinitiatieven (zoals aandacht voor coderen, apps ontwikkelen in het voortgezet onderwijs) en het versterken van innovatieve ecosystemen (zoals het Amsterdamse startup-initiatief).

17. Het kabinet stelt een toekomstfonds in om direct een impuls te geven aan innovatie. Er komt €200 miljoen beschikbaar voor revolverende financiering van innovatieve MKB-bedrijven. De rendementen van het fonds komen beschikbaar voor uitgaven aan fundamenteel en toegepast onderzoek.

18. Het kabinet organiseert in het najaar een zorgtop over de export van de Nederlandse zorg om kennis op het gebied van life sciences en health beter te gelde te maken. Daarnaast zal het kabinet initiatieven ondersteunen gericht op de export van nieuwe technologieën in de zorg.

(...)